

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİAQRAR
ELM VƏ İNNOVASIYA MƏRKƏZİ

BİTKİ MÜHAFİZƏSİ VƏ TEXNİKİ BİTKİLƏR ELMİ-TƏDQIQAT
İNSTITUTU

M.A.Vəliyeva

M.İ.Kazımov

**PAMBIQ TOXUMUNUN
İSTEHSALINA DAIR**

TÖVSIYƏ

Fermerlərə kömək

Gəncə-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ
AQRAR ELM VƏ İNNOVASIYA MƏRKƏZİ

**BİTKİ MÜHAFİZƏSİ VƏ TEXNİKİ BİTKİLƏR ELMİ-TƏDQIQAT
İNSTITUTU**

M.A.Vəliyeva

M.İ.Kazımov

**PAMBIQ TOXUMUNUN İSTEHSALINA
DAİR
TÖVSIYƏ**

Gəncə-2021

**BİTKİ MÜHAFİZƏSİ VƏ TEXNİKİ BİTKİLƏR ELMİ-
TƏDQIQATİNSTİTUTUNUN**

ELMİ ŞURASININ

(09.03.2021-ci il protokol№ 1)

Müəlliflər: **Mahirə Vəliyeva**

Mahal Kazımov

**Pambıq toxumunun istehsalına dair tövsiyə
Cəncə-2021, 26 səh**

Tövsiyə Azərbaycanda pambıqçılıq elminin nailiyyətləri əsasında torpaq mülkiyyətçilərinə köməklik məqsədi ilə hazırlanmışdır.

**“AYTAC-nəşriyyat poliqrafiya”MMC-nin
Direktoru **T.M. Əliyeva****

Pambıqçılıq Azərbaycanda kənd təsərrüfatının ən gəlirli sahələrindən biridir. Bu sahəni inkişaf etdirmək üçün 3 amilin olması şərtidir: bütün parametrlərə cavab verən məhsuldar sort, yüksək reproduksiya toxum və zəngin aqrotexniki fon.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığın yüksəldilməsi və keyfiyyəti yaxşılaşdırılması toxumçuluq işinin yaxşılaşdırılması ilə sıx surətdə bağlıdır. Lakin bu mühüm işdə bəzən ciddi qüsurlara yol verilir. Belə ki, toxumçuluq təsərrüfatlarında, pambıq qəbulu məntəqələrində, pambıq təmizləmə zavodlarında, toxumluq pambığının becərilməsinin aqrotexnikasının pozulmasında, məhsulun qəbulu, saxlanması və çiyidin təmizlənməsi texnologiyasında buraxılan nöqsanlar toxum materialının keyfiyyətinin korlanmasına səbəb olur.

Bununla əlaqədar olaraq, toxuculuq sənayesinin, toxumçuluq təsərrüfatlarının, pambıq təmizləmə zavodlarının işçilərini pambığının toxumçuluğuna aid elmin son nailiyyətləri ilə, yüksək keyfiyyətli toxum materialı istehsal etməyin yolları ilə tanış etməyi qarşıya məqsəd qoyduq.

Azərbaycanda becərilən aborigenpambıq sortlarının təsərrüfat və bioloji xassələri

Son illərdə ölkədə Bitki Mühafizə və Texniki Bitkilər Elmi Tədqiqat İnstitutunun seleksiyaçıları tərəfindən yaradılmış 12 yeni, rayonlaşmış pambıq sortu becərilir. Onların hamısı Goss.hirzutum növünə aid olan ortalıfli pambıq sortlarıdır. Aşağıda həmin sortların təsərrüfat və botaniki xassələri göstərilir.

«AzNIXİ» -195 pambıq sortu

Sortun müəllifləri: *T.Q.Mahmudov, L.C.Sadixova F.X.Məmmədov, S.İ.Eldarov, M.İ.Kazımov, Q.Ə.Axundov.*

AzNIXİ-195 pambıq sortu 1998-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi: Sort təkrar bekkross etməklə (Acala–4-42 x 3012) x C-4727 x 3273 istiqamətli seçmə yolu ilə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutunda yaradılmışdır.

Kolu–yığcam, piramida- şəkillidir, hündürlüyü – 90-100 sm-dir.

Gövdəsi –antosian ləkəli, zəif tüklü və yatmağa davamlıdır.

Meyvə budaqları – I-II tip budaqlanmaya aiddir.

Monopodialbudaqları – 1-2 ədədədir.

Yarpaqları– orta irilikdə, tünd yaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir.

Çiçəyi– orta irilikdə, sarımtıl krem rənglidir. Tozcuqları sarı rənglidir.

Qozası– iri, forması yumurtavari olmaqlaküt uca malikdir, zəif ulduzcuqludur.

Çiyidinrəngibozdur, 1000 ədədçiyidinmütləqçəkisi – 122 qramdır.

Viltxəstəliyinin nisbətəndavamlı sortdur.

AzNİXİ-195 pambıq sortu tezyetışən olmaqla vegetasiya müddəti 124 gündür

Təsərrüfat göstəriciləri: Sortun potensial məhsuldarlığı–45-50 sent/ha-dır, müsabiqəli sort sınağında ortaməhsuldarlığı–31,8 sent/ha, bir qozadan alınan xam-pambığın kütləsi–6,2 qramdır.

Lifin ucağanda uzunluğu– 35,0 mm, lif çixımı – 35,6 %, lif məhsulu – 11,3 sent/ha-dır.

Lifin texnoloji keyfiyyəti: Lifin qırılmayükü 4,9 qq, xəttidolğunluğu– 6000 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 29,4 qq/teks, ştapel uzunluğu – 34/35 mm-dir.

AzNİXİ-195 pambıq sortu **IV** tipintələbatınacavab verir.

«Gəncə -2» pambıq sortu

Sortun müəllifləri : Ə.Ə. Tağıyev b.e.f.d., M.Ə. Rzayeva b.e.f.d., Ş.M. Əliyev a.e.f.d.

Gəncə-2 pambıq sortu 2002-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi - Sort təcrübi mutagenез metodu ilə Mutant – 24/6 (3273-NDMM-0,04%-18 saat) formasından çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutunda yaradılmışdır.

Kolu - yığcam, piramidaşəkillidir, hündürlüyü 100-120 sm-dir.

Gövdəsi – qabırğalı və möhkəmdir, nisbətən az tüklüdür.

Yarpaqları - orta irilikdə, açıq yaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir.

Çiçəyi - orta böyüklükdə, açıq sarı rəngli olmaqla gövdəsində xalı yoxdur.

Qozası-iri, ovalvari formalı, səthi hamar, tünd yaşıl rəngli, buruncuğu küt, ulduzcuğu zəif görünür.

Çiyidi –üzəri lif altlığı ilə örtülü olub, rəngi bozdur. 1000 ədəd çiyidin mütləq çəkisi 115-120 qramdır.

Vilt xəstəliyinə- nisbətən davamlı sortdur.

Gəncə-2 pambıq sortu tezyetişən olmaqla vegetasiya müddəti 130 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri: Sortun potensial məhsuldarlığı 50-55 s/ha, müsabiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı 30,2 s/ha, bir qozadan alınan xam pambığın kütləsi 6,6 qramdır. Lifin uçağanda uzunluğu 36,1 mm, lif çıxımı 37,7 %, lif məhsulu 11,4 s/ha-dır.

Gəncə-2 pambıq sortunun lifin texnoloji keyfiyyəti: Lifin qırılma yükü 5,0 qq; xətti sıxlığı – 5930 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu 29,4 qq/teks ştapel uzunluğu -34/35 mm-dir.

IV tipin təlabatına dolğun cavab verir.

Becərmə bölgələri və sələfləri. Muğan-Salyan, Şirvan və Mil Qarabağ bölgələrində becərməsi təklif olunur. Yonca və taxıl bitkilərindən sonra səpilməsi tövsiyə olunur.

«Gəncə -8» pambıq sortu

Sortun müəllifləri:*N.N.Kazımov b.e.f.d., X.T.Məmmədova, b.e.i.,*

S.S.Süleymanova b.e.i., T.K.Bürçəliyeva, b.e.i., R.İ.Nəbiyeva.e.f.d.

Gəncə-8 pambıq sortu 2002-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi:Sort uzaq növarası 3038 və S–6029 sortlarının çarpazlaş-masından alınan formaların nəsilləri üzrə çox təkrarlı seçmə yolu ilə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pambıqçılıq İnstitutunda yaradılmışdır.

Kolu - Ümumi görünüşünə görə ana forması 3038 pambıq sortunu xatırlatsa da qozasının iriliyi, yarpağının nisbətən iri açıq yaşıl və ətli olması ilə kəskin fərqlənir. Yığcam, orta hündürlüyü 90-100 sm-dir.

Gövdəsi - zəif tüklü, zəif antosian ləkəlidir.

Meyvə budaqları - 1-1,5 tip budaqlanmaya aiddir.

Monopodial budaqları – 2 ədəd olur.

Yarpağı - orta irilikdə, tüksüz, açıq yaşıl, 3-5 dilimlidir.

Qozası - orta irilikdə, uzunsov, solğun yaşıl, səthi hamar, 4-5 dilimlidir, uc hissəsi kütdür.

Çiçəyi - iridir, sarımtıl rəngdədir. Ləçəkləri və tozcuqları sarı krem rəngdədir.

Çiyidi- çirkli zümrüdü rəngdədir. 1000 ədədinin mütləq çəkisi 117 qramdır.

Vilt - xəstəliyinə və zərərvericilərə qarşı nisbətən davamlı sortdur.

Gəncə-8 pambıq sortu tezyetişən sortlar qrupuna aid olmaqla vegetasiya müddəti 134 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri -Sortun potensial məhsuldarlığı 50-55 s/ha-dır, müsabiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı -30,0 s/ha., bir qoza-dan alınan xam pambığın kütləsi - 6,5 q-dır. Lifin usağanda uzunluğu - 34,4 mm, lif çıxımı - 36,1 % , lif məhsulu - 10,4 s/ha-dır.

Lifin texnoloji keyfiyyəti - Lifin qırılma yükü – 4,7 qq, xətti dolğunluğu - 6320 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 29,6 qq/teks, ştapel uzunluğu-34/35 mm-dir.

Gəncə-8 pambıq sortunun lifinin texnologi keyfiyyəti **IV** tipin tələbatına cavab verir.

«Gəncə -78» pambıq sortu

Sortun müəllifləri: M.Ə.Rzayevab.e.f.d, P.M.Əyyubovaböy. böy e.i., K.A.Bayramov böy.e.i.

Gəncə-78 pambıq sortu 2007-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi: Sort G. hirsutum növünə mənsub 3348 və 3273 sortlarının çarpazlaşmasından alınan hibrid nəslindən çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə AzETPİ-da yaradılmışdır.

Kolu – orta hündürlükdə (110-120 sm), az dağınıq formalıdır.

Gövdəsi – orta dərəcədə tüklü, yatmağa qarşı davamlıdır. Budaqlanması 1-1,5 tiplidir.

Qozası– iri, yumurtavari, ulduzcuqludur.

Monopodialbudaqları – 1-2 ədədolmaqlazəifdir.

Yarpağı– ortairilikdə, tündyaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir.

Çiçəyi– iri, açıqsarımtül rəngdə, tozcuqlarısı olğun rəngdədir.

Toxumu – ortaböyüklükdə, ortadərəcədə tüküdür, külrəngindədir. 1000 ədəd toxumun kütləsi 110-120 qramdır.

Viltxəstəliyinə nisbətən davamlı sortdur.

Gəncə-78 pambıq sortu tezyetişən olmaqla vegetasiya müddəti 119 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri: Sortun potensial məhsuldarlığı – 45-50 sent/ha-dır, müsabiqəli sort sınağında ortaməhsuldarlığı – 31,1 s/ha, bir qozadan alınan xampambığıın kütləsi – 7,0 q., lifin uçağının uzunluğu 34,5 mm, lif çıxımı – 36,2%, lif məhsulu – 11,3 s/ha-dır.

Lif texnolojikeyfiyyəti: Lifin qırılma yükü – 4,7 qq., xətti dolğunluğu – 5820 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 27,2 qq/teks, ştapel uzunluğu 34/35 mm-dir.

Gəncə-78 pambıq sortu lifinin texnolojikeyfiyyətinə görə V tipinə tələbatın cavab verir.

«Gəncə -80» pambıq sortu

Sortun müəllifləri: N.N.Kazımov b.e.n., S.S.Süleymanova böy.e.i., R.İ.Nəbiyev k.t.e.n, K.A.Bayramov böy.e.i.

Gəncə-80 pambıq sortu 2006-cı ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi: Sort G. hirsutum növünə mənsub olan, Gəncə-17 pambıq sortundan istiqamətli seçmə yolu ilə yaradılmışdır.

Kolu – orta hündürlükdə (110 sm), yığcam, piramida formalıdır.

Gövdəsi –yoğun, yatmağa qarşı davamlı, zəif tüklüdür.

Budaqlanması - 1-1,5 tiplidir.

Qozası–orta irilikdə, forması yumurtavaridir, məhsul tökülmür. Bir qozada xam pambığın kütləsi – 5,8 qr-dır.

Monopodial budaqları – 1 ədəddir.

Yarpaqları – orta irilikdə, tünd yaşıl rənglidir, orta dərəcədə tüklüdür.

Çiçəyi–orta irilikdə, açıq limon rənglidir. Ləçəkləri və tozcuqları solğun sarı rənglidir.

Toxumu– orta irilikdə, orta dərəcədə tüklüdür, kül rənglidir. 1000 ədəd toxumun kütləsi – 120 qramdır.

Vilt xəstəliyinin nisbətən davamlı sortdur.

Təsərrüfat göstəriciləri: Tezyetişəndir, vegetasiya müddəti 119 gündür, Gəncə-80 pambıq sortunun potensial məhsuldarlığı – 45-50 s/ha-dır, müsabiqəli sortuna görə orta məhsuldarlığı – 30,4 s/ha-dır. Lifin ucağanda uzunluğu – 34,5 mm, lif çıxımı 34,3%, lif məhsulu – 10,4 s/ha-dır.

Lifin texnoloji keyfiyyəti – lifin qırılmayacağı – 4,7 qq., xətti dolğunluğu – 6000 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 29,2 qq/teks, ştapel uzunluğu – 33/34 mm-dir.

Gəncə-80 pambıq sortunun lifin texnoloji keyfiyyəti

IV tipin tələbatına cavab verir.

«Gəncə-103» pambıq sortu

Sortun müəllifləri: F.K. Qəhrəmanova.e.f.d., L. C. Sadıxova b.e.f.d.,
T.Q. Mahmudov b e.f.d., M.İ. Kazımov böy.e.i.,
F.X. Məmmədov b.e.f.d., R.İ. Nəbiyev a.e.f.d.

Gəncə-103 pambıq sortu 2009-cu ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi: Sort təcrübi mutagenез metodu ilə (AzNIXİ-104-XJIO-0,02%+18saat) çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə AzETPI yaradılmışdır.

Kolu – 100-120 sm dərinlikdə, piramida formalıdır.

Gövdəsi – açıq yaşıl rəngli, zəif tiplidir. Yatmağa qarşı davamlıdır.

Simpodial budağı– tipə aid olmaqla, birinci meyvə budağı 4-5-i buğumda yerləşir.

Monopodial budağı – 1-2 ədəd olmaqla zəifdir.

Yarpağı– orta böyüklükdə, 3-5 dilimli, tünd yaşıldır.

Çiçəyi– orta böyüklükdədir, sarımtıl rəngdədir, ləçəklərində antosian ləkələr yoxdur. Tozluqların rəngi sarımtıl rəngdədir.

Qozası– orta böyüklükdə olub, yumurtavaridir, küt uclu olub, səthi hamardır, rəngi yaşıldır.

Çiyidin rəngi bozdur, 1000 ədəd çiyidin kütləsi – 121 qramdır.

Vilt xəstəliyinə və zərərvericilərə qarşı davamlı sortdur.

Gəncə-103 pambıq sortu tezyetişən olmaqla vegetasiya müddəti 127 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri: Sortun potensial məhsuldarlığı 45-50 s/ha-dır, müsabiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı – 41,8 s/ha, bir qozadan alınan xam pambığın kütləsi - 6,3 q-dır. Lifin ucunda uzunluğu – 35,7 mm, lif çıxımlı – 39,1%, lif məhsulu – 16,3 s/ha-dır.

Lifin texnoloji keyfiyyəti: Lifin qırılma yükü – 4,8 qq, xətti doluluğu - 5943 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 28,2 qq/teks, ştapel uzunluğu – 35/36 mm-dir.

Gəncə-103 pambıq sortu **IV** tipin tələbatına cavab verir.

«Gəncə -110» pambıq sortu

Sortun müəllifləri: Ə.Ə. Tağıyev b.e.f.d., D.Q. Əliyevaböy.e.i.,
M.H. Abbasov a.e.f.r.d.

Gəncə-110 pambıq sortu 2008-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyiSort təcrübi mutagenizasiya metodu ilə Mutant-4/1 (AzNİXİ-104-Eİ-0,04%+PABT-1,0%+18saat) formasından çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə AzETPİ-də yaradılmışdır.

Kolu – yığcam, piramida şəkillidir, hündürlüyü 90-110 sm-dir.

Gövdəsi – yoğun və möhkəmdir, yatmağa qarşı davamlıdır, solğun yaşıl rəngli, nisbətən zəif tüklüdür.

Meyvə budaqları - iti bucaq altında əmələ gələrək, I-II tip budaqlanmaya aiddir.

Monopodial budaqları– 1-2 ədəd olur.

Yarpaqları – orta irilikdə, tünd yaşıl rəngli, orta dərəcədə tüklüdür, 3-5 dilimlidir, yarpaq ayası düzdür.

Çiçəyi–orta irilikdə, sarımtıl rəngdədir.

Ləçəkləri və tozcuqları sarı rəngdədir.

Qozası – iridir, səthi hamar və tünd yaşıldır, forması uzunsov, yumurtavari olmaqla buruncuğu küt, ulduzcuqludur.

Çiyidi–orta böyüklükdə, orta dərəcədə tüklüdür, çirklili zümrüdü rəngdədir. 1000 ədəd çiyidin çəkisi – 120 qramdır.

Viltxəstəliyinə nisbətən davamlıdır.

«**Gəncə-110**» pambıq sortu tezyetişən olmaqla vegetasiya müddəti 118 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri-Sortun potensial məhsuldarlığı 50-55 s/ha-dır, müsabiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı - 42,5 s/ha, bir qozadan alınan xam-pambığın kütləsi - 6,2 q-dır.Lifin uçağanda uzunluğu –36,1 mm, lif çıxımı – 38,5%, lif məhsulu -17,0 s/ha-dır.

Lifin texnoloji keyfiyyəti -Lifin qırılma yükü – 4,9 qq, xətti dolğunluğu 5980 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu – 29,1 qq/teks, ştapel uzunluğu – 35/36 mm-dir.

«**Gəncə-110**» pambıq sortu **IV** tipin tələbatına cavab verir.

«Gəncə -114» pambıq sortu

Sortun müəllifləri : Ə.Ə.Tağıyev a.e.f.d.,M.Ə. Rzayeva b.e.ü.f.d.,
T.K.Bürçəliyeva böy.e.i., D.Q.Əliyevaböy.e.i

Gəncə-114 pambıq sortu 2015-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi - Sort təcrübi mutagenез metodu ilə Mutant – 4/11 formasından çox təkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə yaradılmışdır.

Gəncə-114 pambıq sortu orta lifli G. hirsutum L. növünə aiddir.

Kolu- yığcam, piramidaşəkillidir, hündürlüyü 100-120 sm-dir

Gövdəsi – yoğun və möhkəm olur, yatmağa qarşı davamlıdır. Birinci meyvə budağı 5-6-cı buğumda yerləşir. Tünd-yaşıl rəngli, I-II budaqlanmaya mənsubdur.

Yarpaqları - orta irilikdə, açıq yaşıl rəngli, 3-5 dilimlidir.

Çiçəyi - orta böyüklükdə, açıq sarı rənglidir. Ləçəkləri və tozcuqları sarı rəngdədir.

Qozası – orta iri, səthi hamar, ovalvari formalı, açıq-yaşıl rənglidir, məhsulu tökülmür, 4-5 dilimlidir. .

Çiyidi – orta böyüklükdə, orta dərəcədə tüküdür, çirkli zümrüdü rəngdədir. 1000 ədəd çiyidin çəkisi -121 q-dır.

Vilt–xəstəliyinə 3,8% sirayətlənməklə sort xəstəliyinə davamlı hesab edilir.

Gəncə-114 pambıq sortu tezyetişən olmaqla vegetasiya müddəti 120 gündür.

Təsərrüfat və lifin texnoloji keyfiyyət göstəriciləri: Sortun müsabiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı 36,2 s/ha, bir qozadan olan xam - pambığın kütləsi - 6,1 q-dır, lifin uçağanda uzunluğu- 36,4 mm, lif çıxımı - 39,8 %, lif məhsulu -14,4 s/ha-dır. Lifin qırılma yükü-4,6 q.q., xətti sıxlığı – 5893 m/teks, ştapel uzunluğu -34/35 mm-dir.

Gəncə-114 pambıq sortunun lifin texnoloji keyfiyyəti V tipin tələbatına dolğun cavab verir.

«Gəncə -160» pambıq sortu

Sortun müəllifləri: Ə.Ə. Tağıyev a.e.ü.e.d, T.K. Burcəliyeva böy.e.i., D.Q. Əliyeva böy.e.i., P.M. Əyyubova böy.e.i., S.K. Ələsgərova böy.e.i.

Gəncə-160 pambıq sortu 2016-ci ildə rayonlaşdırılıb.

Sortun mənşəyi - Sort G.hirsutum L. növünə mənsub, mutant mənşəli AzNİXİ-214 və 3131 sortlarının çarpazlaşmasından alınan hibrid nəslindən çoxtəkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə BM və TBETİ-də yaradılmışdır.

Kolu - yığcam, piramida formalıdır, hündürlüyü 110-120 sm- dir.

Gövdəsi – orta dərəcədə tüklü, yatmağa qarşı davamlıdır. Birinci meyvə budağı 5-6-cı buğumda yerləşir.

Budaqlanması I-II tiplidir.

Monopodial budağı- 1-2 ədəd olur

Yarpaqları - orta irilikdə, açıq yaşıl rəngli, 3 dilimlidir.

Çiçəyi- orta böyüklükdə, ləçəkləri və tozcuqları sarı rənglidir.

Qozası –orta irilikdə, ovalvari, səthi hamar, uzunluğu yoxdur.

Toxumu-orta böyüklükdə, orta dərəcədə tüklüdür, kül rəngdədir. 1000 ədəd toxumun kütləsi -115-120 qramdır.

Viltxəstəliyinə nisbətən davamlıdır.

Vegetasiya müddəti-Gəncə-160 pambıq sortu tezyetişən olmaqla vegetasiya müddəti 127 gündür.

Lifin texnoloji keyfiyyəti-Lifin qırılma yükü-4,7 qq., xətti dolğunluğu-6440 m/teks, nisbi qırılma uzunluğu-30,3 qq/teks, ştapel uzunluğu-34-35 mm-dir.

Təsərrüfat göstəriciləri - Sortun potensial məhsuldarlığı 50-55 s/ha-dır. Müsabiqəli sort sınağında məhsuldarlığı 38,6 s/ha-dır. Bir qozadan alınan xam pambığın kütləsi 6,1 qr-dır, lifin uçağanda uzunluğu-35,3 mm, lif çıxımı 40,0%, lif məhsulu-14,9 st/ha-dır.

Gəncə-160 pambıq sortu lifin texnoloji keyfiyyətinə görə **IV** tipin tələbatına dolğun cavab verir.

Gəncə-160 pambıq sortu digər sortlardan yüksək lif çıxımına görə seçilir.

«Gəncə -182» pambıq sortu

Sortun müəllifləri: Ə.Ə. Tağıyev, a.e.ü.e.d

2019-ci ildə rayonlaşıb.

Sortun mənşəyi - Sort G.hirsutum L.növünə mənsub, mutant mənşəli 5/8 (AzNİXİ-170-Eİ-0,06%+18 saat) formalı hibrid nəslindən çoxtəkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə BM və TBETİ-də yaradılmışdır.

Kolu piramidaşəkillidir, II tip budaqlanandır.

Gövdəsi – möhkəmdir, yatmaya qarşı davamlıdır.

Yarpağı – 3 dilimli, az tüklüdür.

Qozası iri – 6,3 q, forması yumurtavaridir.

Xam –pambığı tökülmür.

Maşın yığıcı üçün əlverişlidir.

Çiyidi orta böyüklükdə, orta dərəcədə tüklüdür, çirкли zümrüdü rəngdədir. 1000 ədəd çiyidin çəkisi- 121 qramdır.

Vegetasiya müddəti-115 gündür

Təsərrüfat göstəriciləri

Potensial məhsuldarlığı -50-55 s/ha

Lif çıxımı -38,3 %

Lifin uzunluğu -35,0 mm.

Qırılma yükü – 4,8 qq

Xətti dolğunluğu -5960 m/teks

Nisbi qırılma uzunluğu -28,6qq/teks

Ştapel uzunluğu 34/35 mm

Lifin keyfiyyəti IV tipin tələblərinə dolğun cavab verir.

Xəstəlik və ziyanvericilərə davamlılığı

Vilt xəstəliyinin əsirayətlənmə dərəcəsi – 6,4%

Becərilmə bölgələri və sələfləri: Muğan-Salyan, Şirvan və Mil-Qarabağ bölgələrində yonca və taxıl bitkilərindən sonra əkilməsi tövsiyə olunur.

«Gəncə -132» pambıq sortu

Təsərrüfat göstəriciləri

Sortun müəllifləri: Ə.Ə. Tağıyev a.e.ü.e.d.

2019-cu ildə rayonlaşıb.

Sortun mənşəyi- Sort G. hirsutum L. növünə mənsub, mutant mənşəli 3/8 (Muğan-395-NDMM-0,04%+18 saat) formalı hibrid nəslindən çoxtəkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə BM və TB ETİ-də yaradılışdır.

Kolu-piramidal formalıdır, hündürlüyü 120 sm-dir. I-II tip budaqlanandır.

Gövdəsi - yatmağa qarşı davamlı, açıq qonur rəngli, tüksüz, düz, buğumarası 5-7 sm-dir.

Yarpağı - açıq yaşıl rəngli, tüksüz, 3-5 dilimlidir.

Çiyidi -orta irirlikdə, tünd boz rəngli, min toxumun şəkisi 120 q-dır.

Qozası – iri, ortairilikdə olub, yumurtavari formalı, səthi hamar, açıq yaşıl rənglidir.

Xam – pambığı tökülmür.

Maşın yığılımı üçün əlverişlidir.

Vegetasiyamüddəti– ultratezyetişən olmaqla 115 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri

Potensial məhsuldarlığı -50-55 s/ha

Lif çıxımı – 38,5 %

Lifin uzunluğu – 35,5 mm.

Qırılma yükü – 4,7 qq

Xətti dolğunluğu – 5840 m/teks

Nisbi qırılma uzunluğu – 27,4 qq/teks

Ştapel uzunluğu – 34/35 mm-dir.

Xəstəlik və zərərvericilərə davamlılığı

Vilt xəstəliyinə sirayətlənmə dərəcəsi –4,4 %

Zərərvericilərə qarşı davamlıdır.

Muğan-Salyan, Şirvan və Mil-Qarabağ bölgələrində yonca və taxıl bitkilərindən sonra əkilməsi tövsiyyə olunur.

«Gəncə -183» pambıq sortu

Təsərrüfat göstəriciləri

Sortun müəllifləri: Ə.Ə. Tağıyev a.e.ü.e.d.

2020-cu ildə rayonlaşıb.

Sortun mənşəyi- Sort G. hirsutum L. növünə mənsub, 3038 x (Liniya - 2740 x Mutant-7/9) mürəkkəb ibridləşmədən alınmış nəslindən çoxtəkrarlı istiqamətli seçmə yolu ilə BM və TB ETİ-da yaradılmışdır.

Kolu-yığcam, II tip budaqlanandır hündürlüyü 120 sm-dir. I-II tip budaqlanandır.

Gövdəsi–möhkəmdir, yatmaya qarşı davamlıdır, tüksüzdür.

Monopodiyal budağı 1-2 ədəddir.

Yarpağı - 3 dilimli, az tüklüdür.

Qozası –6,2 q, yumurtavari formalı, 4-5 dilimlidir.

Çiyidi -orta böyüklükdə, orta dərəcədə tüklüdür, tünd boz rənglidir.1000 ədəd çiyidin çəkisi 118 q-dır.

Vegetasiyamüddəti–120 gündür.

Təsərrüfat göstəriciləri

Potensial məhsuldarlığı -50-55 s/ha, müsabiqəli sort sınağında orta məhsuldarlığı 46 s/ha-dır.

Lif çıxımı – 40,5 %

Lifin uzunluğu – 35,7 mm.

Qırılma yükü – 4,8 qq

Xətti dolğunluğu – 6030 m/teks

Nisbi qırılma uzunluğu – 29,1 qq/teks

Ştapel uzunluğu – 34/35 mm-dir.

Lifin keyfiyyəti **IV** tipin tələblərinə dolğun cavab verir.

Xəstəlik və zərərvericilərə davamlılığı

Vilt xəstəliyinə sirayətlənmə dərəcəsi –6,5 % və zərərvericilərə qarşı nisbətən davamlıdır.

Becərilmə bölgələri və sələfləri:Muğan-Salyan, Şirvan və Mil-Qarabağ bölgələrində yonca və taxıl bitkilərindən sonra əkilməsi tövsiyyə olunur.

Toxumçuluq üsulları

Xalq təsərrüfatının tələbatından asılı olaraq, sortun biri digəri ilə vaxtaşırı əvəz edilir. Köhnə sortların yeni, yüksək məhsuldar sortlarla əvəz edilməsi məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşmasında ən təsirli tədbirlərdən biridir. Çox vaxt sortun məhsuldarlığı məhsulun maya dəyərinə təsir göstərir. Sortun mexaniki becərilməsi və məhsulun maşınla yığılması onun maya dəyərini aşağı olmasına səbəb olur.

Müəyyən olunmuşdur ki, çox zaman yüksək məhsul verən yeni yaradılmış sortun məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəriciləri illər ötdükcə aşağı düşür, xəstəliyə qarşı davamsız olur. Başqa sözlə, sort cırlaşır. Sortun cırlaşması onun nəslinin pisləşməsi deməkdir. Əkilən bir sortun toxumunu vaxtaşırı həmin sortun daha keyfiyyətli toxumu ilə əvəz etdikdə nəslin pisləşməsinin qarşısı alınır. Toxum istehsalında aparılan toxumçuluq işlərinin mahiyyəti bundan ibarətdir. Bu prosesə sortun yeniləşməsi və ya bərpa edilməsi deyilir. Toxum fondunun bərpa edilməsinin mahiyyətini bilmək və bu işə elmi yanaşma aşağıdakıları tələb edir:pambığın biologiyasını və morfologiyasını hərtərəfli bilmək;əsas sortlar haqqında mükəmməl məlumat;pambıq sortlarının cırlaşmasını törədən səbəbləri aydın təsəvvür etmək;

pambığın sort təmizliyinin saxlanması üçün mövcud toxumçuluq üsullarını bilmək;pambığın sort təmizliyi uğrunda mübarizə üsullarını mənimsəmək,həmin üsullardan toxumçuluğun müxtəlif mərhələlərində istifadə etməyi bacarmaq;işin təşkili,toxumçuluq tədbirlərinin əhəmiyyətinə təsir etməməlidir.

Bu tədbirlərdən hər hansı biri nəzərdən qaçırılsa, toxumçuluğun quruluşu pozular. Bunu nəinki toxumçu aqronomlar,toxumçuluqla əlaqəli bütün strukturlar bilməlidirlər. Sortun toxumu yayılarkən onu başqa sortlarla qarışmaqdan qorumaqla, hər hansı bir sortun cırlaşmasının qarşısını almaq olar. Yüksək keyfiyyətli elit və I reproduksiyalı toxumun istehsalı, mövcud təlimat əsasında aparılaraq aşağıdakı birinci dərəcəli məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- yüksək keyfiyyətli toxum götürülməsini təmin edən zəngin aqrotexniki şərait yaratmaq;

-uyğun şəraitdə bitkiləri yüksək aqrotexniki qaydada becərməklə və sortun orjinal bitkilərindən ibarət fərdi seçmələri düzgün yığmaq;toxumluq pambığın yığımını təlimata uyğun təşkil etmək;

-toxumluq xam pambığın düzgün qəbulu, saxlanması və emalını, eləcə də,səpiləcək toxumun düzgün saxlanmasını təşkil etmək;

-toxumluq əkinləri təlimata uyğun optimal müddətdə səpinini və becərmə işlərini təşkil etmək.

Toxumun zəngin aqrofonda becərilməsi

Toxumun keyfiyyətinin yüksək olması üçün toxumluq əkinlər zəngin aqrotexniki fonda becərilməsinin xüsusilə böyük əhəmiyyəti var. Pis becərilmiş sahələrdə bitkiləri bir-birindən onların məhsuldarlığına görə seçmək çətindir. Belə sahələrdə

bütün bitkilər sanki eynidir.Yüksək aqrotexniki şəraitdə isə tamamilə başqa vəziyyət müşahidə olunur. Xüsusi ilə seyrək sahələrdə bitkilər öz məhsuldarlığına, qozaların iriliyinə, xəstəliyə davamlılığına görə və s. daha tez gözə çarpır. Yüksək həyatiliyə malik bitkilər zəngin aqrofonda torpağın münbitliyindən daha dolğun istifadə edir, beləliklə də müsbət əlamətlərlə zəngin olan toxumun xüsusi çəkisi ilbəil artar. Yüksək aqrotexniki şəraitdə hər yuvada bir bitki saxlanıldıqda sortun orjinalına məxsus morfoloji əlamətlər düzgün formalaşır və bu bitkiləri daha asanlıqla seçmək olur.

Təcrübələrlə müəyyən edilmişdir ki, toxumluq təcrübə sahələrində bitkilərin ən yaxşı yerləşdirilməsi sxemi *60x30x1;90x20-1* bir bitki saxlanması əlverişlidir. Bu sxem ilə səpilmiş sahələrdə məhsuldarlıq daha yüksək olur. Belə sahələrdə kolların sortu məxsus morfoloji və məhsuldarlıq əlamətləri normal inkişaf edir.

Müəyyən edilmişdir ki, su ilə yaxşı təmin edilmiş münbit sahələrdən yığılmış toxumun sonrakı nəslinin məhsuldarlığı aşağı münbitliyə malik torpaq sahələrində becərilən pambıqdan *15—20%* yüksək olur. Odur ki, toxumluq üçün becərilən sahələrdə suvarma rejiminə xüsusi fikir verilməlidir. Təcrübə göstərir ki, suvarmanın çatmaması, eləcə də, həddindən artıq suvarma çiyidin səpin və cinsi keyfiyyətini kəskin surətdə aşağı salır.

Torpağa mineral gübrə vermədən yüksək keyfiyyətli pambıq toxumu əldə etmək mümkün deyildir. Toxumun səpin və cinsi keyfiyyətinə ən güclü təsir edən gübrələrdən biri azotdur.

Torpağı azot gübrələri ilə təmin etdikcə toxumda zülal maddələri artır, yağın miqdarı isə azalır. Lakin azot gübrəsinin normadan artıq, xüsusilə aqrotexniki müddətdən gec verilməsi toxumun keyfiyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Pambıq bitkisi ətraf mühitə təsir etməsinə, eləcə də, aqrotexniki tədbirlərə çox həssasdır. Ayrı-ayrı aqrotexniki tədbirlər pambıq sortlarının təsərrüfat və morfoloji əlamətlərinə aşağıdakı kimi təsir göstərir:

-optimal səpin müddəti, pambıq sahələrinin lazımı qaydada suvarılması, bitkilərin fosfor və azot gübrələri ilə normal qidalanması inkişaf fazalarını qısaltıb yetişmənin tezləşməsinə kömək edir;

-bitkiləri yüngül torpaqlarda becərməklə, əkinə fosfor gübrəsi verməklə və istiqamətli fərdi seçmə yolu ilə birinci bar budağının əmələ gəldiyi buğumu müəyyən qədər aşağı endirmək olar ki, bu da tez yetişməyə xeyli kömək edir;

-optimal səpin müddəti, tərkibində düzgün nisbətdə azot, fosfor və kalium olan üzvi və mineral gübrələrlə qidalanma bitkilərin normal inkişafını təmin edir;

-bitkiləri kalium gübrəsi ilə erkən yemlədikdə onların vilt xəstəliyinə davamlılığı artır;

-bitkiləri yüngül torpaq şəraitində becərilməsi, vegetasiya dövründə yüngül suvarmalar və istiqamətli seçmə yığcam formalı bitkilər əldə etməyə imkan verir ki, bu da maşınla yığım üçün çox əlverişlidir;

-toxumu optimal müddətdə səpdikdə, bitkiləri yüksək münbitliyə malik torpaqlarda becərdikdə, gələn il səpiləcək toxumu bu ilki kolların aşağı və orta yaruslarından və budaqların birinci yerlərindən yığılmış iri qozalardan götürüldükdə sonrakı ildə məhsuldarlıq artır;

-erkən səpin, fosfor gübrəsi, düzgün suvarma lif çıxımının artmasına kömək edir. Azotla həddindən artıq yemləmə lif çıxımını azaldır. Bu, toxumun pisləşməsi hesabına olur;

-torpağın yüksək nəmliyi, əkinə kifayət qədər azot gübrəsinin verilməsi, qozaların açılma dövründə temperaturun o qədər də

yüksək olmaması lifin uzanmasına səbəb olur. Lakin bu vaxt lifin möhkəmliyi müəyyən qədər aşağı düşür;

- səpinin optimal müddətdə aparılması, pambığın yüksək münbitliyə malik olan torpaqda becərilməsi, bitkilərin çiçəklənmə dövründə tələb olunan qədər suvarılması və yemləmə verilməsi lifin möhkəmliyini artırır;
- optimal müddətdəsəpin, yüksək münbitliyə malik torpaq şəraiti, qozaları kolların aşağı və orta yaruslarından, budaqların birinci yerlərindən yığılması və istiqamətli seçmə toxumun səpin keyfiyyətini yaxşılaşdırır: çiyidin mütləq çəkisi artır, cücərmə enerjisi yüksəlir;
- yüksək cücərmə enerjisinə və mütləq çəkiyə malik dəyərli toxum məhsuldarlığı və keyfiyyətini artırır, yetişməni tezləşdirir;
- həddindən çox sıx səpinlər məhsulun keyfiyyətini korlayır. Bir yuvada 2-3 və daha çox bitki saxlamaq xüsusilə zərərli; - çox seyrək sahələrdə bitkilərdə güclü boy budaqları əmələ gəlir ki, bu da sortların gec yetişkənliyini artırır;
- bitkilərin becərilməsi üçün uyğun olmayan şərait elə birinci ili toxumun keyfiyyətini aşağı salır.

Sortdaxili çarpazlaşdırma vasitəsilə bitkilərin həyat qabiliyyətinin yüksəldilməsi

Müəyyən edilmişdir ki, çarpaz tozlama bitkilərin həyat qabiliyyətini artırır, uzun müddət öz-özünütozlama isə onlara əks təsir göstərir.

Orqanizmlərin həyat qabiliyyəti onların mayalanması nəticəsində yüksəlir. Yeni orqanizmin həyatının başlanğıcına səbəb olan müxtəlif hüceyrələrin birləşməsi həyat qabiliyyətinin əsası hesab olunur. Çarpaz tozlanma öz-özünə tozlanmadan fərqli olaraq mayalanmada seçmə adlanan bioloji qanunauyğunluğa şərait yaranır. Belə ki, tozlanma vaxtı

dışiciyin ağızcığına müxtəlif bitkilərin tozları düşdükdə mayalanma zamanı yumurta hüceyrəsi istənilən erkək hüceyrəsi ilə deyil, ona bioloji cəhətdən daha uyğun gələn hüceyrə ilə birləşir ki, bu da daha yüksək həyat qabiliyyətli nəsil verir.

Pambıq özünü tozlayan bitkidir. Onda çarpaz tozlanma çox cüzi faiz təşkil edir. Pambığın uzun müddət öz-özünə tozlanmasının zərərli təsirini azaltmaq üçün illər öncə pambığın toxumçuluğunda sortdaxili çarpazlaşdırma üsulu tətbiq edilir. Sortdaxili çarpazlaşdırmanın əsası ondan ibarətdir ki, fərdi qaydada seçilmiş ən yaxşı bitkilərin çiçək dışiciklərinin ağızcığına həmin sortun başqa bitkilərindən yığılmış tozcuqlar qoyulur. Bu iş sortdaxili tozlama sahəsi adlanan xüsusi ləklərdə aparılır. Sortdaxili çarpazlaşdırmada çiyidin keyfiyyəti yaxşılaşır və sonrakı nəsilə daha məhsuldar bitkilərin əmələ gəlməsini təmin edir. Sortdaxili çarpazlaşdırma üçün tozcuqların başqa iqlim və aqrotexniki şəraitdə becərilmiş bitkilərdən götürülməsi daha məqsəduyğundur. Yəni valideyn bitkilərin keyfiyyəti müxtəlif olmalıdır.

Göstərilən bu üstünlüklərə baxmayaraq, sortdaxili çarpazlaşdırma bir üsul kimi mövcuddur, lakin çox zəhmət və əlavə işçi qüvvəsi tələb etdiyindən uzun müddətdir istehsalatdan çıxarılmışdır.

Sortyaxşılaşdırıcı seçmə

Sortyaxşılaşdırıcı seçmə bitkilərin həyat qabiliyyətinin artırılması, toxumların cinsi və səpin keyfiyyətinin yüksəldilməsi işində çox mühüm vasitədir.

Fərdi seçmənin əsas məğzi sahədə tipik, sağlam, məhsuldar və yaxşı lif keyfiyyətinə malik bitkilərin seçilməsindən ibarətdir. Fərdi seçilmiş bitkilərin məhsulu ayrı yığılır və lifi təmizləndikdən sonra çiyidi də ayrılıqda saxlanılır. Laboratoriya şəraitində hər bir fərdi seçilmiş sortun lifinin uzunluğu və lif çıxımı müəyyən edilir. Səpinə elə fərdi bitkilər saxlanılır ki, onların lifinin uzunluğu və çıxımı əsas sortu uyğun gəlsin.

Az məhsuldar, gödək lifli və az lif çıxımına malik, içi boş və çiyidi tipik olmayan seçmələr çıxdaş edilir. Bir sortda hər hansı bir əlaməti yaxşılaşdırmaq lazım gəldikdə, səpin üçün elə fərdi seçmələr saxlanılır ki, həmin əlamətə görə onların göstəriciləri əsas sortun eyni əlamət üzrə göstəricilərindən yüksək olsun. Məsələn, sortun lifinin orta uzunluğu 34 mm-dir, səpin üçün lifinin uzunluğu 34 mm-dən artıq olan fərdi seçilmiş bitkilərin toxumları saxlanılır. Fərdi seçmələr birdəfəlik və təkrarlı ola bilər.

Bitkiləri fərdi seçdikdə əmin olmaq lazımdır ki, seçilmiş bitkilər əsas sortda məxsusdur və konstantdır (yəni hibrid deyildir).

Fərdi seçmənin və onun konstantlığının əsas sortda mənsub olmasını bir daha yəqin etmək üçün xüsusi qaydaya riayət edərək fərdi seçilmiş hər bir bitkinin toxumunu ayrıca səpirlər. Belə qayda səpin vaxtı ilə fərdi seçmənin düzgün olub-olmadığını müəyyən etməyə imkan verir. Bu, sonrakı nəsillərdə yoxlanan fərdi seçmə üsulu adlanır. Yoxlamanın həmin usulu sonrakı illərdə pis nəsil verənləri çıxdaş edib, yaxşılardan toxumunu yaymağa və sonralar onları daha yaxşı öyrənməyə imkan verir.

Toxumluq pambığın yığılı və toxumun səpin keyfiyyəti.

Çoxillik təcrübələr ilə müəyyən edilmişdir ki, eyni bir kolun müxtəlif yerlərindən yığılmış pambıq toxumunun keyfiyyəti müxtəlif olur. Bizə məlumdur ki, bunun başlıca səbəbi qozanın formalaşma və yetişmə dövrünün uzanmasıdır. Nəzərə alsaq ki, qida maddələri ehtiyatı, xüsusilə toxumda, aşağı bar budaqlarından yuxarıya qalxdıqca və əsas gövdədən kənara getdikcə azalır. Bir bar budağının üzərində qozaların necə yerləşməsindən asılı olaraq çiyiddə yağ 4-5% azala bilər. Bar budaqlarının əsas gövdə üzərində yerləşməsindən asılı olaraq, yuxarı hissələrində yerləşən gövdələrdə yağın miqdarı 6-10%-ə qədər aşağı düşür. Kolun orta hissəsində, əsas gövdəyə yaxın, yaxşı inkişaf etmiş

qozalardan yığılmış pambığın çiyidi sonrakı nəsildə yığılmış ümumi məhsulun toxumuna nisbətən 12-15% artıq məhsul verir.

Belə toxumlar daha yüksək cücərmə qabiliyyətinə malik olur, erkən cücərməni təmin edir və ilk vaxtda olduqca sürətlə inkişaf edir ki, bu da hektarda bitkilərin normal sıxlığını, pambığın inkişaf fazalarının tezləşməsini və eləcə də bitkilərdə çoxlu qoza əmələ gəlməsini təmin edir. Toxumda yuxarıda göstərilən keyfiyyətləri saxlamaq üçün toxumluq pambığı 7-8-ci meyvə budağının 1-2-ci yerlərində qozalar açdıqda əllə yığılır. Belə olmadıqda bu, yaxşı pambıqla yanaşı, yetişməmiş (nəm) pambığın da yığılmasına səbəb olur. Belə pambığın toxumundan yetişməmiş və yüksək nəmliyə malik toxum alınır. Bunlar isə tez xarab olur. Pambıq tayalarında yetişməmiş (nəm) pambıq olduqda məhsul öz-zünə qızıdır və toxum korlanır. Nəmliyi həddindən yuxarı olan xam pambıq asfalt üzərində gün altında qurudularaq tayaya yığılmalıdır. Əks halda toxumların üzərini kif göbələkləri örtür və onun keyfiyyətini aşağı salır.

Toxumluq məqsədi ilə yalnız iki dəfə yığımla kifayətlənmək lazımdır. Birinci yığıma hər kolda 4-5 tam açılmış qoza olduqda başlamaq məqsədəuyğundur. İkinci yığıma 6-7-ci bar budaqlarının birinci yerlərində qozaların açılmasından sonra başlamaq olar. Yığım yalnız sağlam, normal inkişaf etmiş, əsas sortu məxsus olan kollarda aparılmalıdır.

Toxumluq pambığın və toxumun saxlanma şəraitinin toxumun səpin keyfiyyətinə təsiri

Toxumluq pambığın saxlanma şəraiti qəbul məntəqəsi toxumluq pambığı nəmliyi 9%-dən yuxarı olmamaq şərti ilə qəbul edir. Toxumluq pambıq yetişməmiş yığılmış və ona xəstə hissəciklər qarışmış olarsa məntəqə tərəfindən geri qaytarılır. Göndərən təsərrüfat onu təmizləyir. Sentyabr və oktyabr aylarında yığılmış toxumluq pambığı bir-birinə

qarışdırmaq olmaz. Sentyabrda yığılmış pambıqdan komplektləşdirmə 16-20, oktyabrda isə 10-15 gündən uzun çəkməməlidir. Pambıq tayalarının 3 m dərinliyində temperatur 30°C -dən yuxarı olarsa, toxumluq pambığın orada saxlanılmam müddəti 2-3 aydan artıq olmamalıdır. Həmin müddət ərzində toxumluq pambığı təmizləmək mümkün olmasa, tayalar arasında fəal ventilyasiya təşkil edib pambığın temperaturunu lazım olan dərəcəyə endirmək lazımdır. Toxumluq pambıq tayası 250-300 tondan artıq olmamalıdır. Pambığın saxlanması zamanı göstərilən qaydalara əməl etmədikdə, toxumun cücərmə qabiliyyətinin korlanması elə birinci aylarda baş verir.

Çiyiddəki mikroorqanizmlərin sürətlə inkişaf etməsinin səbəbi də pambığın qəbulu dövründə temperaturun 30°C -dən yuxarı olmasıdır. Belə istilik şəraitində saxlanılan məhsul bir qədər də nəm olarsa, hətta 1-2 gün ərzində lifin üzərindəki mikroorqanizmlərin həyat fəaliyyəti kəskin surətdə güclənir. Standarta əsasən, toxum materialının bir faizi yanıq olarsa, səpinə buraxılmır.

Çiyidin keyfiyyətcə pisləşməsinə yalnız nəmlik və temperaturun normadan çox olması deyil, həm də lifin üzərində qalmış xəstəlik izləri də səbəb olur. Odur ki, pambığın xəstəlikləri ilə, xüsusilə lifi yoluxdurucu xəstəliklərlə mübarizənin, həmçinin aprobeziya vaxtı xəstələnmiş sahələrin çıxış edilməsi zəruridir. Toxumluq pambığı yollarda qurutmaq qəti qadağandır. Bu, xəstəliyin yayılmasını artıran səbəblərdən biridir.

Toxumun saxlanma şəraiti uzun müddət onun səpin keyfiyyətinin qorunub saxlanılmasını müəyyən edən əsas amildir.

Yetişmiş çiyidin nəmliyi 8-10%-dən yuxarı deyilsə, havanın nisbi rütubəti normal olduqda, toxum bir neçə il (3-4 il) səpin keyfiyyətini saxlayır. Toxumun nəmliyi və havanın nisbi rütubəti normadan artıq olduqda toxumun cücərmə qabiliyyəti kəskin surətdə aşağı düşür.

Toxum lifdən (pambıqdan) təmizlərkən onun nəmliyi normal olarsa, temperaturun yüksəkliyi toxumun cücərmə qabiliyyətini aşağı salmır, əksinə daha da artırır.

Toxumu yüksək temperatur və yüksək nisbi nəmlik şəraitində saxladıqda rüşeymində fermentlərin fəaliyyəti güclənir, maddələr mübadiləsi daha intensiv gedir. Nəticədə çiyidin nüvəsində qida maddələrinin ehtiyatı, xüsusilə yağın miqdarı azalır və sərbəst yağ turşuların miqdarı artır.

Toxumu əlverişsiz şəraitdə saxladıqda öz-özüne qızışma prosesi baş verir, çiyid qaralır və yanır. Bu da, çiyidin üzərində mikroorqanizmlərin güclü inkişafının nəticəsidir.

Səpiləcək toxumun bütün reproduksiyaları pambıq zavodlarında, qəbul məntəqələrində, təsərrüfatlarda ayrı-ayrı partiyalar halında, kisələrdə üstü örtülü, quru tikililərdə saxlanmalıdır və bunların arasında 75 sm-dən az olmayaraq keçidlər qoyulmalıdır. Pambıq zavodlarında, qəbul məntəqələrində kisə çatışmadıqda, ikinci sonrakı reproduksiya toxumları dərmanlayana qədər anbarlarda və çardaqlar-da təmizlənmiş yerə taya şəkildə tökmək olar. Toxum saxlanılan yerin döşəməsi elə materialdan hazırlanmalıdır ki, nəm çəkməsin.

Toxumun yetişməsi. Çiyid morfoloji yetişkənliyə çatan kimi, qozalar açılmağa başlayır, lakin belə qozalardan çıxan toxum fizioloji yetişkənliyə çatmadığı üçün səpinə yararlı olmur. Başqa sözlə, onların tərkibində olan başa çatmamış fizioloji proseslər tamamlanır, həllolan karbohidratlar nişastaya çevrilir və ehtiyat qida maddələri şəkildə çiyiddə toplanır. Pambığı ümumi kütlə halında, yəni maşınla bir ucdan yığıldıqda onun toxumu müxtəlif keyfiyyətli olur. Ona görə belə toxumları fizioloji yetişmə halına gətirmək üçün müəyyən dövr ərzində saxlamaq lazım gəlir və belə toxumlar az məhsul verir. Belə toxumlar lütləşdirilib çeşidlənməlidir.

Bir çox tədqiqatçılar göstərirlər ki, yığımdan sonra toxumun yetişməsi birinci il ambarda təbii şəraitdə saxlanılma nəticəsində başa

çatmır. Bir-iki il saxlanması onun səpin keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Toxumun fizioloji yetişməsi saxlanma temperaturundan asılıdır. Temperatur yüksək olduqca pambıq toxumunun yetişmə müddəti azalır. Səpin materialında fizioloji yetişməmiş toxumlar olduqda çox zəif cücərtilər alınır. Nəticədə sahələrdə seyrəklik əmələ gələ bilər. Seyrəkliyi aradan qaldırmaq üçün təsərrüfatçılar cücərtilər alınandan sonra boş yerlərə yenidən toxum səpirlər.

Digər tədqiqatçılar toxumu uzun müddət(3 ildən sonra toxumun cücərmə qabiliyyəti 60-70% olur.) saxladıqdan sonra səpməyə məsləhət görürlər. Buna isə pambıq zavodlarında lazımı miqdarda anbar binaları olmadığı üçün çoxlu toxumu uzun müddət saxlamaq mümkün olmur. Toxumun yetişməsinə kömək edən tədbirlərdən biri onun günəş altında və ya quruducular vasitəsilə qızdırılmasıdır. Təcrübə ilə müəyyən edilmişdir ki, 30-40⁰ C qızdırdıqda onun cücərməsi və bitiş enerjisi yüksəlir və toxumun yetişməsi tezləşir. Toxumun yığımdan sonrakı 3ay ərzində qızdırılması xüsusilə səmərəli olur.

Pambıq zavodlarında hazırlanmış bütün toxum kütləsinin qızdırılmış binalarda saxlanması qeyri-mümkündür. Lakin elit təsərrüfatlarında fərdi seçmələrdən alınan toxumu və ayrı-ayrı sort ailələrindən yığılan pambığın toxumlarını qızdırılmış binalarda saxlamaq mümkündür və məqsədəuyğundur.

Toxumundərmanlanması. Hommoz Azərbaycanda pambığın ən geniş yayılmış xəstəliklərindən biridir. Pambıq bitkisinin bütün hissələri: ləpə yarpaqları, gövdəsi yarpaqları, qönçələri, qozaları, hətta lifi də hommoz xəstəliyinə tutulur. Xəstəliyin əsas yayılma mənbəyi toxumdur. Hommoz xəstəliyinə qarşı ən əhəmiyyətli tədbir toxumun dərmanlanmasıdır. Dərmanlamanın təsirini artırmaq üçün hazırda toxumlar pambıq təmizləmə zavodlarında mərkəzləşdirilmiş qaydada dərmanlanır.

Hələ 50-60-cı illərə qədər pambıq zavodlarında çiyidi mərkəzləşdirilmiş qaydada dərmanlamaq üçün quru qronozan preparatı (NİUMF-2) tətbiq

edilirdi. Qronozan hommoz və kökcürümə xəstəliklərinə qarşı mübarizədə nisbətən yüksək təsirə malikdir və toxumun səpin keyfiyyətini xeyli yüksəldir. Lakin qronozanın mənfi cəhəti də az deyildir: onun tərkibindəki civə insan və heyvanlar üçün təhlükəlidir. Səpilən toxumu müxtəlif xəstəlik törədicilərindən qorumaq məqsədi ilə toxumlar 20%-li mis-s xlor fenolyatlar (1 ton çiyidə 6 kq hesabı ilə) işlənir və eləcə də sovkaya qarşı digər zərərli maddələrdən istifadə edilmişdir. Bu preparat narın tozdan ibarət olub, qırmızı boz rəngə malikdir. Lakin o, suda və bir çox üzvi birləşmələrdə həll olunmur, bitkiləri kökcürümə xəstəliyindən qoruya bilmir. Cücərtləri kökcürümə xəstəliyindən qorumaq üçün TMTD (tetrametiltiurandisul) preparatının 50%-li məhlulu ilə (1 ton toxuma 6-8 kq) dərmanlanması məsləhət görülür.

Əldə edilən məlumatlara əsasən tədqiqatçılar belə nəticəyə gəlmişlər ki, toxumların insektisidlər və funksidrlə drojlanmasının (toxumun üzərinə dərmandan pərdə çəkilməsi) onların tarla cücərməsinə, eləcə də bitkilərin boy və inkişafına təsiri olmamışdır. Əlverişsiz torpaq və temperatur şəraitində tüklü toxumlar, kimyəvi üsullarla lütləndirilmiş toxumlardan daha çox dözümlü olmuşdur. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, kimyəvi üsullarla lütləşdirilmiş toxumdan yüksək məhsul əldə edilmişdir. Müəlliflər təsdiq edirlər ki, kimyəvi üsullarla lütləşdirilmiş toxumdan yüksək məhsul əldə edilmişdir. Müəlliflər təsdiq edirlər ki, lütləşdirilmiş çiyid üçün nisbətən gec səpin müddəti lazımdır. Lakin səpin müddətini bir qədər də arxaya çəkmək (aprelin üçüncü on günlüyünə) o qədər də asan deyildir. Belə ki, səpinin başlanması toxumun hazırlanması ilə yanaşı, digər amillərdən: sahələrin arat edilməsindən, səpinqabağı beçərmələrdən, əkin suyunun kifayət qədər olmasından, texnikadan və s. asılıdır. Digər tərəfdən, səpinin gecikdirilməsi, elə vəziyyətə gətirib çıxara bilər ki, şaxtalar düşəndə qədər qozalar açılıb qurtarmaz. Buna görə də toxumluq pambığı hər bir bölgə üçün optimal hesab edilən vaxtda səpmək məqsədə uyğundur.

Toxumluq pambığın yığımı sentyabrın II dekadasından başlayaraq oktyabrın I dekadasında başa çatmalıdır. Gecikdirilmiş səpin toxumluq məqsədi ilə yığılan pambığın bir hissəsinin itməsinə səbəb olur və toxumun səpin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND TƏSƏRRÜFATI
NAZİRLİYİ AQRAR ELM VƏ İNNOVASİYA MƏRKƏZİ**

**BİTKİ MÜHAFİZƏ VƏ TEXNİKİ BİTKİLƏR ELMİ-TƏDQİQAT
İNSTITUTU**

M.A.Vəliyeva

M.İ.Kazımov

P.M.Əyyubova

**PAMBIQ TOXUMUNUN İSTEHSALINA
DAİR TÖVSIYƏ**

Çapa imzalanmışdır: 18.03.2021

Şerti şap vərəqi: 1.9

Sifariş: № 10

Tirajı: 200

«Aytac Nəşriyyatı Poliqrafiya» MMC-nin mətbəsində çap edilmişdir.

Ünvan: Gəncə şəhəri, H.Əliyev prospekti; bina 147